

יוסף ואחיו

רבות דובר על יחסו של יוסף לאחיו, והתנכרותו אליהם בבואם למצרים.¹ ברצוני להציג במאמר זה דרך הסבר נוספת, שונה מהמקובל, ושאינה מופיעה - עד כמה שידוע לי - בדברי חז"ל או הפרשנים המאוחרים.

לעני"ד פותרת דרך זו את הסבך בצורה נאותה.

הדבר שגרם לי לחפש פתרון נוסף הוא החלומות עצמם. כשאלומות האחים משתחוות לאלומתו יכול יוסף להסביר שמדובר בתלות כלכלית - אלומותיהם אינן עומדות בכוחות עצמן, והן נזקקות לתמיכת אלומתו. פתרון זה מתבקש מאליו ואף האחים הבינו זאת - "הַמֶּלֶךְ הַמִּלְכִּי עָלֵינוּ אִם מְשׁוּל תִּמְשָׁל בָּנוּ..." (בראשית ל"ז, ח) - כי מצב של תלות יכול להיות רק במצב של שלטון האח על כולם. יוסף בוודאי לא חשב כן, הוא רק לא הבין כיצד באמת יכולה להיות אפשרות שהם יזדקקו לו. ולכן הפתרון של החלום הראשון לא היה שלם.

אם החלום הראשון ברור דיו, הרי שהשני כלל אינו ברור. בחלום זה, השמש, הירח ואחד עשר כוכבים משתחווים ליוסף. ניתן לתאר מצב של שמש וירח, או ירח וכוכבים, אך כל שלושת הגורמים ביחד אינם מצויים! אמנם ניתן לתרץ בפשטות שהכול יכול להיות בחלום, וי"אין חלום בלא דברים בטלים, אולם להערכת ייש לתת את הדעת לנקודה זו, כי ייתכן שהיא המסר של החלום.

בנוסף לכך, יעקב שמע את החלום וביטלו על ידי הצגת האבסורד שבו: "הבוא נבוא אני ואמך ואחידך להשתחות לך ארצה" (בראשית ל"ז, י) והרי רחל כבר

¹ ראה מאמרו של הר"י בן נון, "הפילוג והאחדות: מפני מה לא שלח יוסף שליח לאביו", מגדים א, ניסן תשמ"ו, עמ' 20-31; ואת אשר השיבו הר"י בן מדין, "במקום שבעלי תשובה עומדים (פרשת יוסף ואחיו)", מגדים ב, מרחשון תשמ"ז, עמ' 54-78. וכן את מאמרה של א' יעקובסון, "העוד אבי חי? - המפתח להתנהגות יוסף", מגדים יד, סיוון תשנ"א, עמ' 27-31, שהסבירו העניין בדרכים שונות.

מתה² יעקב ידע שאין זה הפתרון האמיתי. הפתרון נעלם ממנו כעת, אולם הוא "שמר את הדבר" כדי שבעתיד אולי יוכל לפענחו.

גם יוסף הבין כי דברי אביו נועדו להשקיט את הרוחות בקרב בני המשפחה ואולם הפתרון הוא אחר מאשר אמר אביו. מה הפתרון, זאת לא ידע יוסף עדיין.

להערכת, הדרך לפתרון החלום, לדעת יוסף, הייתה להבין את ההשתחוויה לא כמובנה הפשוט, אלא כנתינת סמכות. יוסף הבין שחלק מהפתרון הוא, שתהיה לו הסמכות לגרום למצב בלתי אפשרי לקרות, הוא רק לא ידע מהו המצב הבלתי אפשרי הנרמז על ידי השמש, הירח והכוכבים המשמשים בכפיפה אחת, וגם לא ידע כיצד ומתי תהיה לו הסמכות לעשות זאת.

לאחר עלייתו לשלטון, ולאחר פתרון חלום פרעה, הבין יוסף את משמעותו המלאה של החלום הראשון המתגשם ברגע שאחיו באים למצרים לקנות אוכל, בלא קשר להשתחוויה. יוסף לא ייחס להשתחוויה בחלום את משמעותה הפשוטה אלא ראה אותה או כתלות (בחלום הראשון) או כנתינת סמכות (בחלום השני).

אין הוא יכול בשלב זה לשלוח מלאכים ליעקב אביו ולספר על מצבו בגלל הבנתו שעליו לעשות משהו בעניין החלום השני. מעשה זה ראה יוסף כחיוני מאוד בפתרון החלום, ולכן לא חשף את עצמו בשלב זה.

לפי תיאור הפסוקים את המפגש הראשון שבין יוסף לאחיו, נראה שיוסף ניסה לדחות אותם ולהאשימם בריגול משום שעדיין לא היה לו הפתרון לחלום, והוא רצה פסק זמן למחשבה. שלוש פעמים הוא מאשים אותם בריגול ולא מתייחס כלל לתשובה שבפיהם. בפעם השלישית הוא מעלה רעיון, לשלוח אחד מהם להביא את בנימין, אולם בפועל הוא אסר את כולם שלושה ימים. כפי הנראה, בשלושה ימים אלו, הגיע יוסף לפתרון. אז הוא יותר שקול בדבריו ותכניתו יוצאת אל הפועל.

פתרון החלום הוא בכיוון שונה מהמקובל.

מסקנתו הייתה שגם השמש וגם הירח, וכמובן גם הכוכבים, מסמלים את שבטי ישראל! אולם הקושי בפתרון זה הוא שהוא ידע שיש רק 12 שבטים, וגם אם חשב שנולד עוד אחד בינתיים, הרי שהוא קיבל תשובה לכך בדברי האחים לאחר

² מכאן לומדים חז"ל כי 'אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים', כפי המובא בבבלי ברכות נה, ע"א. הכוונה בוודאי לפרטים שוליים בחלום ולא לדברים הנראים בעליל כחלק חשוב בו. לפי הפתרון המקובל שההשתחוויה של ההורים ליוסף אינה עקרונית (וראה י' בן נון, לעיל הע' 1, בהסבר פרט זה, ואכמ"ל), אפשר לומר שדבר זה בטל לעומת החלום; אולם בפתרוני, השמש והירח ממלאים תפקיד חשוב.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שאמרו :

...שנים עשר עבדיך אחים אנחנו...

(מ"ב, יג).

אבל יכול להיות שהמשך הפסוק נתן לו רמז :

...שנים עשר עבדיך אחים אנחנו בני איש אחד בארץ כנען...

יוסף מגיע למסקנה ששלושה עשר השבטים המיועדים לא יהיו מאיש אחד! מדובר בתוספת של עוד שבט אחד לשנים עשר הקיימים. אפשר שיוסף שיער שאפרים ומנשה מיועדים להיות שני שבטים במקומו, ואפשר שלא ידע זאת בוודאות. בכל מקרה זה לא היה החלק החשוב של החלום, והעובדה היא שאפרים ומנשה הוסמכו להיות לשבטים רק לקראת מות יעקב - שבע עשרה שנה אחר כך, ויוסף לא 'דחף' לזאת בכלל. החלק החשוב של החלום הוא המשמעות של השמש והירח.

במשך שלושה ימים אלו של מחשבה גם הגיע למסקנה שאחד השבטים יהיה בולט יותר מכולם בכומר מנהיגותו (השמש של החלום), ועוד אחד מהשבטים שיהיה בן חסותו של שבט זה. בדיוק כמו שהשמש מאירה את הירח והאחרון מקבל את אורו מן הראשון, כך תהיה ערבות אמיצה כאשר האחד יהיה משפיע והאחד מושפע. לא קשה היה ליוסף לנחש שהמושפע יהיה בנימין. נותר לגלות מי יהיה זה שייקח עליו את האחריות לגורלו של אחיו הקטן.

יש להדגיש כי יוסף לא עשה מה שעשה כדי לספק את הסקרנות שלו בפתרון החלום. הוא עשה זאת משום שהיה משוכנע שאם לא תיווצר ערבות כזאת בין שניים מהשבטים הרי שזה יגרום לפירוק בית יעקב. הנה הוא רואה שרק עשרה מהאחים באים למצרים ובנימין לא בא. יכול להיות שכבר יש חֵץ בין האחים, והוא פועל משום שהוא יודע לפי החלום שהדבר תלוי בו. החלום אומר לו שהמצב בין האחים אינו הגיוני משום שאף על פי שיש אב אחד, הרי יש ארבע אמהות ויש מאבקי כוח בין החבורה. המאבקים באים לידי ביטוי במיוחד בין בני לאה ובין בני רחל. גם בצעירותו הוא זוכר שהוא היה "נער את בני בלהה ואת בני זלפה" (ל"ז, ב) ולא עם בני לאה. כעת הוא רואה את בני לאה, זלפה ובלהה יחד, אולם אחיו - בן רחל - נותר בחוץ.

המסר שהוא מקבל מהחלום הוא שעליו לשנות את המצב, ויש לו סמכות לכך. לכן הוא גורם להבאת בנימין. עדיין לא ידע יוסף מי יהיה ה'שמש', אולם ברור הדבר שיהיה זה אחד מבני לאה. אולי חשב שיהיה זה שמעון או לוי בגלל הגבורה שהפגינו, ובמיוחד בגלל רגש האחוה שלהם כלפי דינה :

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש
חרבו ויבאו על העיר בטח, ויהרגו כל זכר
(ל"ד, כה).

הוא אוסר את שמעון "לעיניהם" - כדי לבדוק על פי תגובת האחים אם שמעון הוא
באמת המנהיג. רק בהמשך, לאור דברי יהודה בתחילת פרשת ויגש הוא מבין
שיהודה הוא האיש.

לאחר ששומע יוסף את יהודה אומר בסוף דבריו:
כי עבדך ערב את הנער מעם אבי לאמר אם לא אביאנו אליך וחסאתי לאבי כל
הימים

(מ"ד, לב),

הוא משוכנע כי אמנם זהו פתרון החלום ושתפקידו בהגשמתו היה על ידי כך
שהכריח את האחים להביא את בנימין. לולא זאת, הערבות הייתה רק בכוח. יוסף
הוציאה מן הכוח אל הפועל. ברגע זה כבר אין ליוסף שום סיבה להסתיר את עצמו
והוא מתוודע אליהם מייד.

יוסף אינו מגלה את הפתרון לאחים וגם לא בהמשך. הוא אמנם מספר להם
ברמז על פתרון החלום הראשון:

...כי למחיה שלחני אלהים לפניכם... וישלחני אלהים לפניכם לשום לכם שארית
בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדלה

(מ"ה, ה-ז).

האחים לא שואלים את עצמם (בגלל ההפתעה וההתרגשות) מדוע לא התוודע יוסף
באופן מייד, אולם בהמשך הם מדמים לעצמם שהיתה זאת התנכלות מצדו כדי
להשיב להם כגמולם, והסיבה שהוא הפסיק להתנהג כך, היא בגלל כבוד אביו.
לאחר מיתת יעקב הם חוששים שיוסף ימשיך בהתנכלותו:

ויראו אחי יוסף כי מת אביהם, ויאמרו לו ישטמנו יוסף, והשב ישיב לנו את כל
הרעה אשר גמלנו אתו: ויצו אל יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו לאמר: כה
תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך וחסאתם כי רעה גמלוך, ועתה שא נא לפשע
עבדי אלהי אביך

(נ, טו-יז).

יוסף מבין ששאלה זו נובעת כנראה, מחוסר הבנתם את התנהגותו בראשית
הדרך. הוא לא מסביר את התנהגותו, אלא רק אומר שהדבר היה מכוון מלמעלה
וחוזר שוב על פתרון החלום הראשון:

ויאמר אלהים יוסף אל תיראו כי התחת אלהים אני. ואתם חשבתם עלי רעה אי-
הים חשבה לטבה למען עשה כיום הזה להחית עם רב
(שם, יט-כ).

"...ואביו שמר את הדבר" (ל"ז, יא) - יעקב אמנם שמר את החלום והוא אף הבין את פתרונו, אך קשה לומר בוודאות מתי. אולי ניתן לו הפתרון במראות הלילה בדרך למצרים? ואולי אף יעקב לא הבין את התנהגותו של יוסף ועלילותיו שטפל על אחיו. אולי הוא חשב שיוסף נקם בהם. ואולי יוסף פתר בפני אביו את חלומו, ובכך הסביר את התנהגותו.

כאשר יעקב מְמַנָּה את אפרים ומנשה כשני שבטים, הוא יודע את הפתרון:
ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד באי אליך מצרימה לי הם, אפרים ומנשה, כראובן ושמעון יהיו לי
(מ"ח, ה),

כמו שני כוכבים. יעקב אומר כאן ליוסף שסוף סוף הוא מבין את הפתרון של חלומו (או לחילופין מסכים עמו - אם סיפר לו יוסף על כך קודם). הוא רומז לו על כך פסוק אחר כך:
ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל וכו'
(שם, ז).

הוא לא צריך לפרט, כדי שהנוכחים לא יבינו, אולם יוסף מבין. הוא הרי ידע שרחל מתה, אם כן למה אביו מזכיר זאת כאן? אלא רמז לו שהוא יודע את הפתרון של החלום שהיה שמור עמו כל הזמן. הרי הבעיה בחלום הייתה: "הבוא נבוא אני ואמך..." (ל"ז, י), והרי רחל מתה!! לכן חייבת להיות משמעות אחרת לחלום.

ערבות זו שיוסף רקם בין יהודה לבנימין היא שהחזיקה את הבניין של בית יעקב לאורך דורות רבים.

יפים דברי המדרש על הפסוק (שמ"א י"ז, יח): "ואת עֲרֵבְתָם תִּקַּח":
אמר ר' יודא בר ר' סימון: למוד אותו שבט להיות ערב אלו לאלו, שנאמר (בראשית מ"ג, ח): 'אנכי אערבנו'. אמר ישי לדוד בנו: הרי השעה שתלך ותקיים אותו הערבות של יהודה זקנד שערב את בנימן מיד אביו, שנאמר 'אנכי אערבנו'. לך והוצא אותו מן ערבותו. מה עשה דוד? הלך וקיים את הערבות והרג את גלית. אמר לו הקב"ה: חייך, כשם שנתת נפשך תחת שאול שהוא משבטו של בנימן, כשם שעשה יהודה זקנד, שנא': 'ישב נא עבדך תחת הנער', כך אני נותן בית המקדש בחלק יהודה ובנימין, ולא עוד אלא שכל השבטים גולים ושבט יהודה

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ובנימין אין גולים עמהן. למה? ששני שבטים אלו האמינו בי וקידשו שמי בים,
שנאמר (תהלים ס"ח, כח): 'ישם בנימן צעיר ר'דם שְׁרֵי יהודה רְגָמְתָם'''
(ילקוט שמעוני, רמז קכו).³

יסוד ערבות ארוכה זו היה בשמש ובירח שבחלום יוסף. בזכות יוסף שהשכיל
לפתור את החלום נכונה יצרה ערבות זו אחדות בבית ישראל.

³ וראה מקורותיו בתנחומא (בובר, ויגש ח, עמ' 208) ובמדרש שמואל (סוף פרשה כ).